

Тема 2 Еколого-економічні основи збалансованого розвитку землекористування

Створенню потужного потенціалу багатьох держав, що являє собою багатогалузеву промисловість, розвинуте сільське господарство, розгалужену транспортну мережу, людство зобов'язане землі. Безперечно земля вважається основою життя та діяльності людини, природним базисом для виробництва і створення матеріальних благ суспільства. Земля – це неоціненне еталонне багатство й базис сталого розвитку будь-якої країни. На думку Д. І. Бабміндри, Д. С. Добряка, О. П. Канаша, І. А. Розумного, земля – є головним природним ресурсом усіх галузей народного господарства, роль якої різна залежно від характеру суспільного господарства. Так, у промисловості вона виконує роль просторового базису та сировинної бази. А у сільському і лісовому господарстві земля виступає основним засобом виробництва й предметом праці. Науковець В. Будзяк стверджує, що земля завжди була необхідною умовою і складовим елементом процесу відтворення матеріальних цінностей, у тому числі тих, які безпосередньо не створюються у сільському господарстві.

Використання земельних ресурсів можна розглядати як системну експлуатацію природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями для задоволення власних потреб, залучення їх у сільський і лісовий обіг у процесі господарської та іншої діяльності. Так, А. М. Третяк зазначає, що процес експлуатації суспільством природного потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці, а також на регіональному рівні, є складовим елементом суспільно-територіального комплексу, що відображає свою діяльність у регулюванні земельних відносин, називається землекористуванням.

Науковці І. М. Андрійшин та А. Я. Сохнич стверджують, що землекористування – це одна або кілька земельних ділянок, як частина земельного фонду, яка має стійкі межі, склад, співвідношення угідь та відрізняється цільовим використанням землі, а також надана державним

підприємствам, установам і організаціям, громадянам держави в постійне або тимчасове користування та господарське розпорядження.

У своїх працях В. М. Другак розглядає землекористування не лише як природно-організаційне утворення, але й як основу життєдіяльності людей. На її погляд, землекористування – це середовище реального природного та суспільного життя, що належить до універсальної категорії, яка виражає певну сукупність властивостей природних і соціальних об'єктів.

Виділяють дві групи природно-ресурсного землекористування: ресурсоспоживаючу (яка змінює) і ресурсозберігаючу (ощадливу) (рис. 1).

Рисунок 1 – Модель структури землекористування в Україні

Як відомо, серед усіх категорій земель за цільовим призначенням особливий статус мають землі сільськогосподарського призначення. Це найцінніша категорія, до складу якої входять найродючіші землі, що дають змогу, головним чином, виробляти сільськогосподарську продукцію, тому становлять цінне надбання нашої країни.

Землі сільськогосподарського призначення підлягають особливій охороні з метою збереження їхньої площі, запобігання негативним процесам, збереження та підвищення родючості ґрунтів.

Сучасна проблематика раціонального та екологічнобезпечного землекористування широко досліджується у працях науковців, оскільки завдання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення є одним з пріоритетних у формуванні сталого розвитку аграрної галузі національного господарства. До того ж про актуальність і важливість питання раціонального землекористування йдеться у концепції сталого розвитку, що прийнята у червні 1992 року у Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку. Одним із затверджених документів був «Порядок денний на XXI століття», основним положенням якого є орієнтація світового співтовариства на розв'язання еколого-економічних і соціально-економічних проблем. У розділі «Збереження і раціональне використання природних ресурсів» цього документу зосереджується увага на раціональному використанні земельних ресурсів.

Варто зазначити, що питання раціонального використання земельних ресурсів досліджується у багатьох наукових працях, проте єдиного трактування поняття «раціональне використання земель» немає. Термін «раціональність» (від лат. *ratio* – розум) розглядається як спрямованість до кращого, мудрішого і доцільного застосування чого-небудь, для досягнення мети чи задоволення потреб з використанням мінімуму ресурсів. Тобто раціональне землекористування – це економічно й екологічно обґрунтоване здійснення цілей при веденні сільськогосподарського виробництва з дотриманням вимог охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами.

Проведений аналіз підходів до визначення і розуміння поняття «раціональне використання земель» дозволяє стверджувати, що це поняття постійно уточнювалось і змінювалось, за рахунок приєднання нових складових та характеристик. У результаті на сучасному етапі розвитку продуктивних сил раціональне використання земель сільськогосподарського призначення характеризується поєднанням економічної та екологічної складових землекористування. Наявність економічної складової зумовлюється завданнями самої економічної науки. Адже економічна теорія – це наука про використання суспільством обмежених природних ресурсів (землі), для виробництва різних

товарів з подальшим їх обміном. Врахування екологічної складової обумовлюється тим, що земля є таким природним ресурсом, від стану якого залежить екологічна стабільність як регіону, так і держави в цілому. Крім того нарощування темпів та масштабів матеріального виробництва без урахування екологічних факторів, критеріїв, обмежень і вимог призведе до екологічної кризи.

На провідну роль економічної складової при визначенні раціонального землекористування вказують Черевко Г.В. та Яцків М.І.: «Раціональне землекористування означає максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів».

А от Трегобчук В.М. акцентує увагу на необхідності врахування екологічних інтересів і зазначає, що «в агропромисловому виробництві взаємоузгодження інтересів і вимог екології та економіки має особливе значення, оскільки тут господарська діяльність здійснюється на величезних територіях, прямо й безпосередньо пов'язана з використанням природних і біологічних ресурсів, втручанням в екологічні системи».

На поєднанні економічної та екологічної складових у раціональному використанні сільськогосподарських угідь наголошує Шилепницький І.О. Автор вважає, що суть такого землекористування полягає в отриманні високих сталих урожаїв вирощуваних культур за умов мінімізації затрат на одиницю продукції, збереженні і примноженні продуктивної сили землі як аграрного ресурсу, її охороні та захисті як складової довкілля, відтворення корисних властивостей ґрунтового покриву.

Науковці Інституту аграрної економіки УААН України на чолі з М.М.Федоровим раціональним землекористуванням вважають таке використання земель, яке забезпечує науково обґрунтований економічний ефект господарювання і при цьому поліпшує родючість ґрунтів і екологічний стан навколишнього середовища. Також вчені наголошують на необхідності

охорони земель, під якою розуміють здійснення комплексу організаційно-економічних заходів, що спрямовані на збереження та відтворення родючих ґрунтів, поліпшення інших корисних властивостей землі і навколишнього середовища. Федоров М.М. зазначає, що для забезпечення заходів, які складають систему раціонального використання і охорони земель, землевласники і землекористувачі зобов'язані ефективно використовувати землю відповідно до цільового призначення, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної ситуації на території у результаті своєї господарської діяльності.

Також на взаємозв'язок понять «раціональне використання» та «охорона земельних ресурсів» вказує Дідковська Л.І., яка вважає, що вони уособлюють в собі складну систему екологічних, економічних і соціальних заходів з оптимізації організації використання земельних ресурсів, що спрямовані на підвищення економічної ефективності та екологобезпечності землекористування за рахунок вирішення питань природоохоронного, ресурсозберігаючого, відтворювального характеру, тобто всебічної охорони ґрунтів і відтворення їх родючості.

Отже, терміни «охорона земель» і «раціональне використання земель» не варто ні ототожнювати, ні розмежовувати. Вони тісно взаємопов'язані, оскільки раціональне використання земель є однією з форм їхньої охорони.

Враховуючи вищенаведені фактори, раціональним землекористування можна вважати в тому випадку, якщо зберігається та підвищується продуктивність земель при їх використанні; враховуються природні умови та властивості конкретних земельних ділянок; досягається висока ефективність суспільного виробництва, при якому на одиницю площі одержують максимальну кількість продукції за найменших витрат праці та коштів.

Варто підкреслити, що раціональне використання земельних ресурсів має соціальне значення, адже стратегічним завданням, яке стоїть перед нашою державою є перехід агропромислового комплексу на шлях екологічно безпечного розвитку у напрямку підвищення рівня продовольчої безпеки

держави на основі нарощування виробництва власних продуктів харчування у достатній кількості, поліпшення їх якісних характеристик, а також забезпечення більшої доступності кожної людини до продовольчих ресурсів для здорового харчування, бо здоров'я нації забезпечує добробут суспільства та високий рівень розвитку держави.

Поняття «раціональне використання земель» досить часто вживаюється разом з термінами «екологічно безпечне використання земель» і «ефективне використання земель».

Екологічно безпечне землекористування є складовою раціонального використання земель. Сутність екологічно безпечного сільськогосподарського землекористування полягає у збереженні земельно-ресурсного потенціалу у стані, що не перевищує межі допустимих екологічних порушень. З практичного погляду його можна визначити як процес, що охоплює комплекс методів і прийомів, спрямованих на забезпечення економічно вигідного використання сільськогосподарських земель, їх збереження і відтворення та поліпшення їх екологічного стану. Тобто, це процес використання земель, який, насамперед, має сприяти збереженню екологічних особливостей виробництва продукції землеробства, а також розширенню відтворення родючості ґрунтів через формування системи ґрунтозахисних і природоохоронних заходів.

Ефективність використання земель можна трактувати як головну умову життєдіяльності суспільства та його сталого економічного розвитку, стрижень забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави. Зазвичай «ефективність» розглядають як максимальний результат при мінімальних витратах, що необхідні для його досягнення. З метою забезпечення ефективного використання землі, природа якої характеризується двоїстістю (вона є природним і економічним ресурсом), варто враховувати еколого-економічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування. До економічної складової відносяться всі регулятори впливу на землекористувачів, метою яких є стимулювання їх діяльності до раціонального використання земельних ресурсів. Завданням екологічної складової є формування бережливого ставлення до землі, як унікального

природного ресурсу. Русан В.М. запропонував сукупність економічних та екологічних заходів регулювання взаємозв'язків між природою і суспільством з приводу використання землі в економічній сфері одночасно як предмет і засіб праці та природний ресурс (рис. 2).

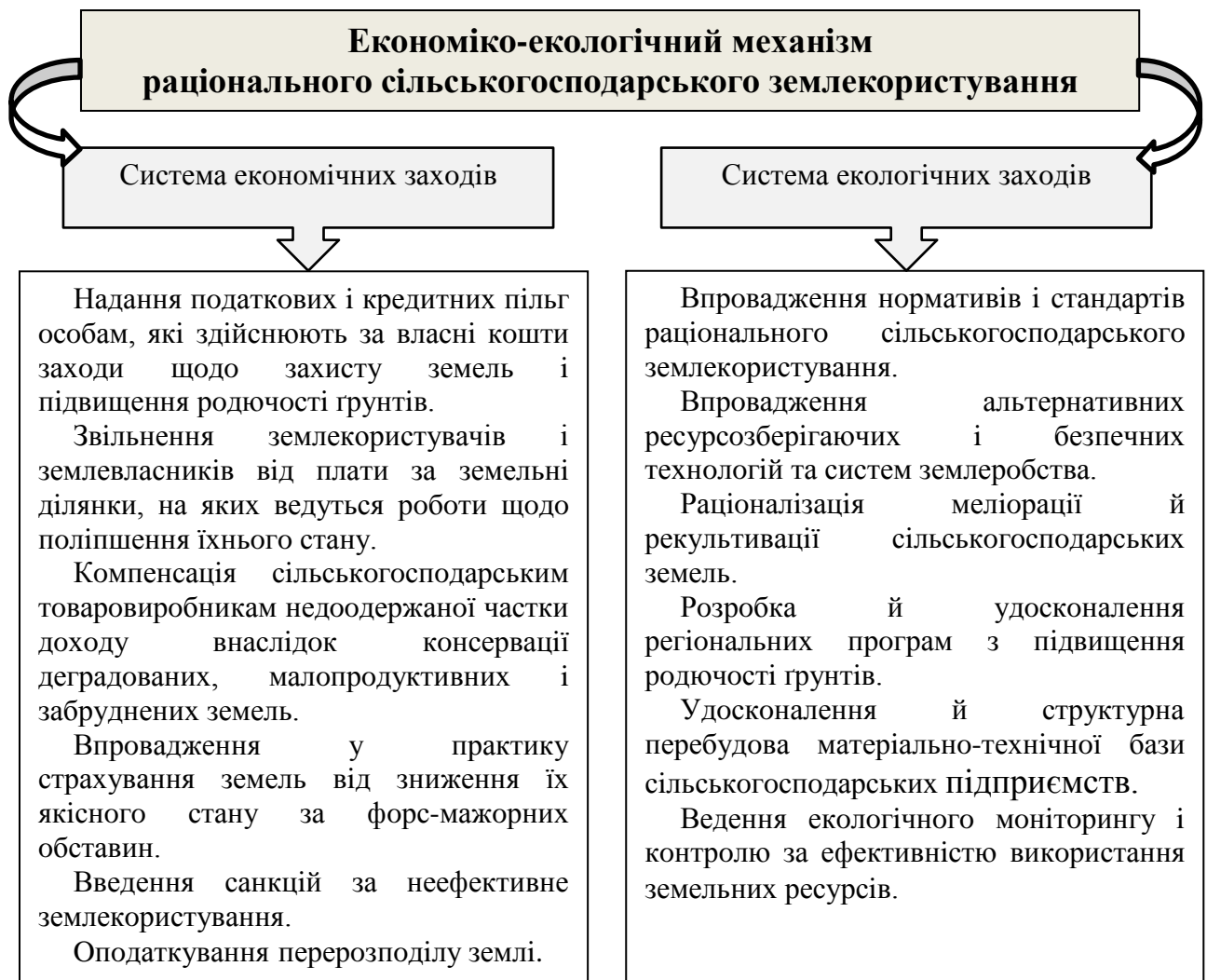

Рисунок 2 – Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування

Наведені екологічні та економічні заходи формування раціонального сільськогосподарського землекористування мають спиратись на місцеві ґрунтово-кліматичні особливості та враховувати регіональну спеціалізацію сільського господарства. Крім того, зазначений механізм буде дієвим, якщо ґрунтуватиметься на таких принципах:

- пріоритетність екологічної складової над економічною, екологічних чинників, показників і вимог над економічними;

- інтеграція економічного й екологічного підходів до розвитку та розміщення агропромислового виробництва;

- раціональне поєднання галузевого та територіального землекористування, встановлення відповідальності за розв'язання ресурсно-екологічних проблем на землекористувачів і забруднювачів, місцеві органи державної влади й управління;

- ефективне використання ринкових і державних економічних інструментів та адміністративних важелів регулювання екологічних відносин у землекористуванні.

Раціональне землекористування ґрунтується на досягненні максимального ефекту від використання землі, з урахуванням корисної взаємодії землі з іншими природними факторами і при охороні землі у процесі використання як специфічної складової будь-якої діяльності.